

UNES PÀGINES DE LA HISTÒRIA DEL PENSAMENT GEOGRÀFIC A CATALUNYA *

Lluís Casassas i Simó **

Rebut: desembre 1976

SUMMARY

A contribution to the study of the Catalan geography

In Catalonia, at the beginning of the XXth. Century, the urban middle classes, which were about to assume control of the national political movement, began to feel concerned about problems of space planning. The result was the publication of a series of papers in which it was tried to elucidate the role of Barcelona in Catalonia, studying the existence and role of the regional subdivisions (**comarques**), defining the relations between city and country, etc. This was a manifestation of a «political-administrative trend» which subsequently adquired political impetus.

This new approach was facilitated by the introduction in Catalonia of new geographical theories coming from France, affecting the work in progress. It must not be forgotten that the Vidal theories about the geographical possibilism met an environment deeply influenced by the problems of the division of Catalonia and of space planning, not to speak of the very old background justifying these theories. It is worth mentioning the names of Calça, Pere Gil, Andreu Bosch, etc., and of the geographers of that time: Cebrià Costa, Font i Sagué, Faura i Sans, Carreras i Candi, etc.

Therefore, at the beginning of this century there was a convergency in Catalonia of the theories of the French geographical possibilism with the rational and concrete formulation of political nationalism. The work of Prat de la Riba, Bofill i Matas, Rovira i Virgili, etc., ran parallel with the basic work of Santaló, Palau i Vera, Pau Vila, etc. This convergence proved to be fruitful for Catalan geography, but by itself cannot explain either the rapid acceptance of the new theories or the extension and depth of its roots. It is necessary to look for better reasons; it appears that one of the causes for the spread of these theories was the work of the schoolteachers in Catalonia and also the work of some teachers of the secondary education after the reform at the beginning of the thirties. This paper is intended as a contribution not the study of these questions.

SCHOOLTEACHERS AND CATALAN GEOGRAPHY

It is evident that in Catalonia modern geographical studies have been initiated in large measure by the schoolteachers. This fact is possibly due to two main causes. First, the

* Aquest treball és dedicat a la memòria del Dr. Candel i Vila.

** Departament de Geografia. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona. Zona Universitària de Pedralbes. Barcelona.

main role played in Catalonia by the **new or active school** which considered that one of the means of stimulating children's activities was to bring them very early in contact with physical and human nature. One of the means of achieving this goal was through scientific school excursions. This method was merely the continuation of a Catalan tradition according to which excursions were a scientific activity. It is also interesting to note the number of geographical and sociological papers published by schoolteachers. One example is the work of Joan Palau i Vera.

In any case, the activities carried out by the «**Patronat Escolar**» of Barcelona in the **Grups Escolars** and of the village schoolteachers were a living thing which helped to create a high cultural background.

Very often, people impressed by the results obtained by the teaching centers in Barcelona forget the great contribution of schoolteachers in villages to the progress of geographical studies. It is a duty to mention some names: Balmanya at the Gironès, Casassas i Cantó at the Vallès and at Osona, Tomàs Vicenç at the Alt Empordà, Vilà at Llançà, Font at Caldes de Malavella, Coma at Beget, Bastons at Blanes, and Fornaguera, Blanch, Piquer, Parunella, Martorell, Ainaud, Galí, etc.

The participation of the schoolteachers had another aspect: the publication of geographical papers and local monographs, and also the inclusion of geographical material in the reading books for children. Mention should be made of the books by Martí i Alpera, Alabart, Alsina, Benet i Petit, and specially by Artur Martorell, excellent all to them.

Lastly mention should be made of the participation of a number of schoolteachers (Felip Solé, Pere Blasi, Miquel Santaló and Pau Vila) in the preparation of the «Report on the territorial division of Catalonia».

GEOGRAPHY AND THE REFORM OF SECONDARY EDUCATION

Except for the work of Joan Bardina at the **Escola de Mestres** and that of Alexandre Galí at **Blanquerna**, no precedents can be found for the activities connected with the reform of secondary education in Barcelona during the thirties, while at the **Escola Normal de la Generalitat**, with Pau Vila, and at the **Institut-Escola de la Generalitat** new pedagogical methods were developed, giving great importance to the teaching of geography.

Perhaps due to the response and later diffusion of its experiences, it is necessary to note the great importance of the pioneer work of the **Institut-Escola** in spite of its short duration.

The teaching at the **Institut-Escola**, directed by Josep Estalella, had a definite human orientation: «He who is a human being is capable of loving all of man's work: art, science, philosophy, trade, industry, geography.» The reform of secondary education at the Generalitat is undoubtedly due to Josep Estalella. He had excellent collaborators, including Rafael Candel i Vila, Angels Ferrer i Sensat, Lluís Solé i Sabaris, who was the professor of geography.

For all these reasons it can be stated that in the specific field of geography, the innovations in teaching during recent years, both in regard to pedagogical standards and to teaching practice, had their roots in the pioneer work at the **Institut-Escola**. Therefore, in a history of geographical thinking in Catalonia, a few pages must be devoted to Josep Estalella and to the new directions and methods which originated at the **Institut-Escola**.

El dia vint-i-dos de febrer de l'any 1905, Enric Prat de la Riba publicà un article a «La Veu de Catalunya» que portava un títol ben significatiu: *El nacionalisme planteja qüestions geogràfiques*. L'article reve-

lava la preocupació per les qüestions de l'ordenament de l'espai, característica de les classes mitjanes urbanes, que, en aquells moments, anaven a prendre la direcció del moviment polític nacional de

Catalunya. Aquesta preocupació presidí, d'una manera gairebé exclusiva, l'especulació teòrica geogràfica catalana a partir d'aquelles dates. No fou estranya, doncs, l'aparició d'una colla d'estudis (llibres, assaigs, articles de diari i de revista) que intentaven d'esbrinar el paper de Barcelona en el conjunt de Catalunya, discutir sobre l'existència d'unes unitats territorials de base d'àmbit menor que el provincial, definir el contingut que s'havia de donar a l'ordenament del territori, el sentit de les relacions ciutat-camp, la densitat de les relacions intercomarcals i de les que hi havia a l'interior de cada comarca, etc.

No fou estrany, tampoc, que, seguint aquesta orientació, aparegués, ben aviat, en la doctrina geogràfica catalana, el corrent que podria ésser anomenat «corrent polític-administratiu», que es caracteritzava per la investigació de la divisió de Catalunya amb finalitats administratives i considerava les comarques unes unitats operatives que havien de permetre el bon govern de Catalunya.

Tots aquests canvis eren facilitats pels corrents geogràfics que arribaven de França i que provocarien una transformació dels enfocaments i dels mètodes de la geografia universal: l'any 1903, VIDAL DE LA BLACHE havia publicat el *Tableau de la géographie de la France*; l'any 1908, LUCIEN GALLOIS publicà *Régions naturelles et noms de pays*; als «Annales de Géographie», VIDAL, l'any 1913, publicà *Les caractères distinctifs de la géographie*.

Fou remarcable la rapidesa amb què les noves orientacions penetraren a Catalunya i informaren els treballs geogràfics que s'hi anaven realitzant. L'objecte d'aquest article és, precisament, escatir el sentit d'aquesta penetració i intentar cercar les raons que la facilitaren. Hom es detindrà en l'examen de dos aspectes fins ara poc estudiats, malgrat l'evident interès que posseeixen: el paper dels mestres d'escola en la divulgació dels nous corrents geogràfics i el canvi d'orientació en els estudis de geografia en el segon ensenyament.

La frustració per l'esquarterament provincial del 1833, l'esclat de la Renaixença, la revifalla d'antigues denominacions territorials, la valoració de tots els aspectes populars i d'arrel catalana, la lluita contra el centralisme i el cesarisme del poder borbònic i estatal, sentit com a estrany, foren alguns dels fets que ajudaren a incrementar la recerca de l'autenticitat catala-

na. Certament, si no es tenien en compte tots els factors enumerats no es podria explicar la desclosa ràpida i esponerosa dels corrents vidalianes a Catalunya. Bé és cert que cal tenir en compte que no tot sortí del no-res: cal recordar, evidentment, els precedents llunyans de Calça, de Pere Gil, d'Andreu Bosch, d'Onofre Manescal, d'Esteve de Corbera, de Mateu Aymerich, i de tots aquells autors que, des de mitjan segle XVI, i d'una manera ininterrompuda, havien tractat del tema comarcal i del que ara s'anomena ordenament del territori.

Seguidament, cal recordar un altre període, posterior a l'esclat de la Renaixença, que fou el que posà les bases definitives al pensament geogràfic català. En aquest període, clos, potser, pels treballs de la ponència per a la divisió territorial, es troben els principals autors catalans que, d'una manera total o d'una manera episòdica, foren tocats per la preocupació dels estudis territorials. Hom pot citar, per exemple, i sense pretendre de fer-ne una enumeració exhaustiva, Cebrià Costa, Antoni Aulèstia, Francesc Flos i Calcat, Norbert Font i Sagué, Francesc Carreras i Candi, Marià Faura i Sans, Cèsar August Torras, etc. Aquests són els qui hom podria anomenar precursors immediats dels qui anaven a trasbalsar, com s'ha dit abans, el camp del pensament geogràfic català.

A la fi del període presidit per tots aquests autors es produí, a Catalunya, la conjunció ja assenyalada dels dos fets: la introducció de les idees vidalianes del possibilisme geogràfic i la formulació, d'una manera concreta i racional, del nacionalisme polític. L'any 1923, MIQUEL SANTALÓ publicà la seva obra cabdal: *Per l'estudi de Catalunya. Concepte de la comarca geogràfica i dels seus factors. Com se forma una comarca. Assaig monogràfic: el Gironès*. Deu anys després, el 15 de març de l'any 1933, JAUME BOFILL I MATAS, amb una rotunditat que no havia emprat ni el mateix Prat de la Riba, resumia el canvi experimentat en el pensament nacionalista amb els conceptes següents: «Catalunya, com a poble, com a organisme viu, té el dret a viure segons la seva naturalesa i segons les seves característiques. I per a merèixer, amb el reconeixement de la seva pròpia personalitat, l'exercici dels seus drets, no cal tampoc un plebiscit sorollós, sinó que n'hi ha prou amb una selecció conscient i solvent que ho exigeixi.»

L'evolució posterior de l'escola geogràfica catalana, la seva dispersió i pràctica desaparició arran de la desfeta del 1939, i la ulterior represa dels treballs geogràfics a Catalunya són fets prou recents i a bastament coneguts perquè calgui, ara, insistir-hi de nou. Però, tal com s'ha dit més amunt, hi ha aspectes que cal estudiar amb una mica d'atenció, amb més atenció de la que, normalment, s'hi ha dedicat, perquè sembla evident que no es pot explicar tot el canvi experimentat en la geografia catalana i la solidesa dels seus arrelaments, si només es tenen en compte els estudis efectuats en el camp de la teoria científica i es negligeixen altres fets que, potser sense tenir una relació tan directa amb el pensament geogràfic, coadjuvaren a la seva implantació.

Cal cercar-hi unes raons més profundes, que siguin com l'arrel que lligués aquesta esponerosa desclosa teòrica a la viva saba de la realitat social i popular.

A les *Notes per a l'estudi del pensament geogràfic a Catalunya* de LLUÍS CASASSAS¹ es pot llegir:

«Semblà com si el comú origen pedagògic dels capdavanters de la geografia d'aquell període motivés entre els mestres d'escola catalans uns afanys investigadors. Durant tots aquells anys, fins als començaments de 1939, anaren apareixent una sèrie considerable de monografies locals, de valor desigual, i d'articles geogràfics sobre temes locals redactats per mestres.» I, «en aquells anys tingué una gran importància la discussió científica sobre mètodes de l'ensenyament de la geografia. Foren importants els estudis realitzats a la Universitat Autònoma i els assaigs portats a terme a l'Escola Normal de la Generalitat, d'on fou professor Pau Vila, i a l'Institut-Escola de la Generalitat, on ho fou Solé i Sabarís».

En LLUÍS SOLÉ I SABARÍS, pel seu cantó, afirma a *L'ensenyament de les ciències naturals a Catalunya mig segle enrera*:²

«En l'ordre de l'ensenyament secundari la creació el 2 de febrer de 1932 de l'Institut-Escola del Parc, sota la direcció del doctor Josep Estalella, havia d'assenyalar una nova etapa pedagògica veritablement revolucionària que a Catalunya no tenia altre precedent que els centres Monturiol i Blanquerna, dirigits per Alexandre Galí i on col·laborà Maria dels Angels Ferrer. La seva obra de renovació dels mètodes pedagògics fou tan important que bé mereix un

comentari. Pel que fa referència a les ciències naturals, l'ensenyament a l'Institut-Escola anava a càrrec de Ferrer, Fustagueres, Candel Vila i en part de mi mateix a través de la geografia i geologia, matèries que m'havien estat confiades.»

Aquest article vol ésser, tal com s'ha dit, una contribució a l'aprofundiment de l'estudi dels dos aspectes esmentats: la participació del primer ensenyament i de l'ensenyament secundari en el canvi d'orientació del pensament geogràfic a Catalunya.

ELS MESTRES D'ESCOLA I LA GEOGRAFIA DE CATALUNYA

És evident que els estudis moderns de geografia a Catalunya han estat impulsats, en llarga mesura, pels mestres d'escola. Aquest fet, que caldrà que sigui analitzat amb més detall en altres ocasions, pot tenir dues causes principals. Ara n'intentarem discernir el pes de cadascuna.

1. Ja ha estat assenyalat moltes vegades el paper decisiu fet a Catalunya pels corrents de *l'escola nova* o *activa*, un tipus d'escola que, tot just iniciat el segle xx, s'introduí i arrelà a Catalunya. Aquestes escoles fonamentaren el seu ensenyament en l'activitat de l'infant. Una de les maneres d'estimular-la i afavorir-la fou posar l'infant, des de molt aviat, en contacte amb la natura, tant en els aspectes físics com en els humans.

És per això que, a la primeria del segle vintè, aparegué l'excursió escolar científica com a mètode normal de treball: s'observaven els fenòmens de la natura (la vegetació natural, el rocam, la fauna, els efectes de les tempestes, el curs dels rius, les formes del relleu, etc.) i s'assajaven nous mètodes d'apropament a l'activitat humana (enquestes al carrer i al camp, examen de les feines de l'agricultor, de les activitats artesanes, dels mercats, etc.).

No és d'estranyar que aquesta mena d'excursions fos acceptada tan ràpidament i que la seva pràctica esdevingués corrent i contribuís a l'extensió dels coneixements de la geografia i a la implantació dels nous mètodes geogràfics i de les noves doctrines geogràfiques acabades d'arribar de França: no és d'estranyar quan es pensa que un dels corrents fonamentals de la geografia catalana, que contribuí a donar-

li el seu caràcter definitiu, fou el derivat de l'excursionisme científic.

És interessant de seguir les publicacions professionals dels mestres («Quaderns d'estudi», «Butlletí dels mestres», «Magisteri català», «El magisteri tarragoní», etcètera) i veure el nombre important d'articles escrits per mestres d'escola referents a les qüestions més o menys directament relacionades amb la geografia o amb alguna de les ciències que s'hi podrien considerar afins: la sociologia, les ciències naturals, el folklore, etc. Com també és interessant de veure el conjunt de publicacions majors que els mestres catalans hi dedicaren. Potser només caldrà fer esment, com a exemple, dels treballs de JOAN PALAU VERA, aquell mestre català format als centres madrilenys acostats a la Institución Libre de Enseñanza, i que fou, també, un dels iniciadors i definidors de la geografia catalana moderna. Vegeu, doncs, *l'Estudio experimental de algunos de los animales que se encuentran en la casa, en el jardín, en el campo y en la granja*, publicat per Seix; la traducció que féu de l'obra de G. F. ATKINSON *Estudio experimental de la vida de las plantas*, i els articles, tan interessants, apareguts als «Quaderns d'estudi», entre els anys 1915 i 1917, titulats *L'exploració metòdica de l'ambient físic*, *Estudi de la vida de les plantes de la localitat*, *El desenrotlle de les fulles*, *La transpiració de les fulles* i *La disseminació de les llavors*. En tots els treballs de Palau Vera destaca profundament, ultra la seva vàlua científica, la seva preocupació pedagògica i una claredat metodològica extraordinària.

En el mateix sentit d'apropament a la natura es podria efectuar una llista considerable de treballs deguts a mestres. Aquesta llista podria comprendre les *guies* per a conèixer els arbres, els arbusts i les lianes, de FRANCESC MASCLANS, el llibre d'ANICET VILLAR *Preparación y desarrollo de lecciones*, el de FELIX MARTÍ I ALPERA *Ensayos del método de proyectos*, i tants d'altres.

Potser és ara el moment d'esmentar un fet: moltes de les experiències efectuades en el camp que ara ens interessa no quedaren fixades en llibres ni en les pàgines dels diaris i de les revistes. L'obra que els mestres del Patronat Escolar de Barcelona efectuaven en els grups escolars de la ciutat i la que a tants pobles i tantes ciutats de Catalunya feien els mestres d'es-

cola, no ha estat mai escrita: fou una obra viva que anà fructificant i contribuï a crear un ambient cultural elevat i exigent.

Moltes vegades, enlluernats per l'esclat extraordinari de les institucions culturals catalanes de les primeres dècades del segle xx, institucions generalment situades a Barcelona, hom tendeix a oblidar la contribució que tingueren en l'auge assenyalat els mestres d'escola radicats a les comarques. Molts d'aquells homes, eixits els uns de l'Escola de Mestres que fundà JOAN BARDINA l'any 1906, influïts d'altres pels grups inquietos de l'Escola Moderna, i per altres esforços, col·lectivament o d'una manera individual, introduïren els nous mètodes, introduïren la pràctica de l'excursió científica escolar, i feren seves les doctrines de coneixement total de l'entorn que l'escola activa propugnava, fent, en els seus cercles, assaigs agosarats que, algunes vegades, fins i tot sobrepassaren allò que propugnaven els reformadors de l'època. En aquest respecte cal citar alguns noms: ANTONI BALMANYA, que exercí per terres banyolines, ENRIC CASASSAS, tant en la seva etapa de Sabadell i de Tona com en la de mestre del Patronat barceloní, TOMÀS VICENS, de Peralada, SIXT VILÀ, de Llançà, FRANCESC FONT, de Caldes de Malavella, NARCÍS COMA, de Beget, LLUÍS BASTONS, de Blanes, i MIQUEL FORNAGUERA, PIQUER I JOVER, PARUNELLA, BLANCH, ARTUR MARTORELL, MANUEL AINAUD, ALEXANDRE GALÍ, etc.

2. També cal tenir ben present un altre aspecte. Potser el contacte amb la realitat viva dels pobles on exercien el magisteri, potser el fet de poder comptar amb els estols d'entusiastes i incansables col·laboradors que eren els seus alumnes, permeté que a molts mestres els fos possible d'efectuar aportacions notables als estudis de geografia local, branca que, en aquells moments, començava a desenvolupar-se. Són molts els articles de mestres d'estudi dedicats a temes geogràfics locals que trobem a les revistes dels centres excursionistes comarcals (del Vallès, de Bages, de Reus, etc.), a la premsa local, que havia assolit una gran importància i difusió durant les tres primeres dècades del segle actual, o en les revistes de la ràdio, que inserien el text de les converses i les conferències trameses en les sessions radiofòniques escolars, confiades als mestres. És considerable, també, la quantitat de monografies locals i d'estudis geogrà-

tics locals efectuats per mestres. Per a no fer gaire extensa la relació, hom es limitarà a esmentar el llibre d'ENRIC CASASSAS I CANTÓ *Tona, estudi històric i geogràfic* i el de PARADEDA I TAPIOLA *Geografia local de la vila de Sant Sadurn de Noya*.

Hi ha un altre aspecte que tampoc no es pot oblidar, i és la inclusió de temes de caràcter àmpliament geogràfic (descripció de tipus humans, d'activitats econòmiques, de fenòmens naturals, etc.) en els innumbrables llibres de lectura que els magnífics mestres catalans del període clos per la fi de la guerra civil havien dedicat als seus alumnes. Per tal de no fer, tampoc, la relació massa llarga, es poden esmentar, només, els mestres LLUÍS ALABART, RAMON ALSINA, MARTÍ I ALPERA, FERRAN SERRA I MOLINS,³ ANICET VILLAR, BENET I PETIT, ARTUR MARTORELL, etc., autors de llibres de lectura d'interès no minvant, en els quals hi ha pàgines de clar contingut geogràfic.

Finalment, cal assenyalar un fet interessant: al llarg de la història de la geografia a Catalunya hom troba geògrafs importants que havien exercit el magisteri de minyons, la labor dels quals cau de ple en una història general de la geografia catalana, on ocupen pàgines ben destacades, per la qual cosa la seva relació potser desborda el marc d'aquest article. De tota manera, cal deixar constància d'aquest fet i recordar també que, entre els membres de la ponència per a la divisió territorial, eren mestres d'escola MIQUEL SANTALÓ, FELIP SOLÉ I OLIVÉ, PERE BLASI I PAU VILA. N'hi havia que ho eren mentre efectuaven els treballs de la ponència, i d'altres ho havien estat durant alguns anys. Sembla, si més no, que la proporció és ben remarcable i que, sens dubte, tot no és una pura coincidència.

LA GEOGRAFIA EN LA REFORMA DEL SEGON ENSENYAMENT

Així com, en parlar de la reforma de l'ensenyament primari a Catalunya, hom pot remuntar-se als primers anys del segle XX, i algunes vegades hom es plau, fins i tot, a recordar la figura de BALDIRI REIXACH i les d'altres precedents llunyans, en el camp del segon ensenyament van haver de passar unes quantes dècades perquè puguem trobar realitzacions certament interessants.

Ara, com que en totes les coses sempre és possible de trobar alguns antecedents, es pot fer menció de dues institucions remarcables: l'*Escola de Mestres*, de JOAN BARDINA, i *Blanquerna*, que tingué per director ALEXANDRE GALÍ. La primera, nascuda l'any 1906, tingué una curta durada. La segona, d'intencions reformadores de valor considerable, restà limitada al camp de l'ensenyament privat, i es morí, com tantes altres coses estimables, al començament de l'any 1939, d'una manera brusca.

Havia calgut esperar l'adveniment de la Segona República perquè adquirissin forma legal a Catalunya un cúmul d'inquietuds existents en el camp de l'ensenyament mitjà, i d'això eixiren la creació de l'*Escola Normal de la Generalitat*, de la qual Pau Vila fou professor de geografia, i la fundació de l'*Institut-Escola*, que dirigí el doctor Josep Estalella i Graells.

Quan es fundà l'Institut-Escola, l'Estalella tenia cinquanta-dos anys i havia estat professor de física i química als instituts de Tarragona i de Girona i havia passat algunes temporades a l'Instituto-Escuela de Madrid. És degut a la personalitat del doctor Estalella que fou possible que l'obra de l'Institut-Escola adquirís la solidesa necessària perquè marqués, d'una manera absoluta, tot i la curta durada de l'experiència, tot el curs ulterior de l'ensenyament mitjà a Catalunya.

Ha estat assenyalat manta vegada el fet que, fins ben entrat el segle vintè, els estudis geogràfics de nivell universitari s'efectuaven a la facultat de Ciències i que, per aquesta raó, l'aportació dels naturalistes no pot oblidar-se en un estudi del pensament geogràfic a Catalunya. Es poden recordar els noms d'un bon conjunt d'universitaris «de ciències» que contribuïren d'una manera decisiva, amb el seu treball, al coneixement geogràfic: ALMERA, BATALLER, FAURA I SANS, FONT I SAGUÉ, etc.

Potser Josep Estalella podria ésser arrengrerat entre aquests noms. Havia acabat, al final de segle, els estudis a la Universitat de Barcelona, quan començava a prendre volada el moviment de reforma pedagògica catalana. Tractà Bardina —que fou professor de geografia en els primers cursos de la seva escola— i, ben aviat, començà un contacte i una relació constant amb en Galí, plens de respecte mutu i d'una noble rivalitat que només va poder estroncar la mort.

En moltes de les notes que l'Estalella va publicar a gairebé totes les revistes científiques de l'època,⁴ és palesa una clara orientació geogràfica. No és tan sols la descripció freda de simples fets naturals: moltes vegades s'hi trasllueix la preocupació per l'home. En certa ocasió va dir: «Qui és humà és capaç d'estimar tot el que és dels homes: l'art, la ciència, la filosofia, el comerç, la indústria, la geografia.»

Durant la seva estada als instituts de Girona i de Tarragona, i sempre que la grandària de la ciutat no li ho impedia, cada dia, fes el temps que fes, caminava una hora pel camp, i en tornava ple d'observacions que, després, abocava a classe. Molt sovint, al camp, hi anava amb els seus alumnes, i la lliçó apresada moltes vegades fugia de l'estret marc de la «seva assignatura».

Ell, llicenciat en física i química, pronuncià una conferència a Vilafranca del Penedès, l'any 1926, indicativa de la seva curiositat geogràfica. Aquesta conferència, malgrat que després va ser valorada positivament, no va tenir, potser, en aquells moments, la influència que mereixia. El tema era, justament, el següent: *Avant-projet de d'uns estudis penedesencs*. D'una manera clara i concreta i detallada, s'hi fixaven els mètodes geogràfics més moderns per a l'estudi d'una comarca. Encara no feia tres anys de la publicació de l'obra de Santaló sobre el concepte de comarca, i encara no havia estat publicada *La Cerdanya* de PAU VILA. Com es pot veure, l'Estalella pot ésser col·locat, sense exageració, entre els precursors immediats dels moderns estudis geogràfics catalans.

Fou a aquest home —de qui, sense tardar, caldria estudiar profundament el pensament i l'obra— a qui fou encarregada la direcció del tot just creat Institut-Escola de la Generalitat, el mes de febrer de 1932.

En dues reunions preparatòries, el doctor Estalella explicà als futurs professors què seria l'Institut-Escola i com s'hi haurien d'estructurar els ensenyaments. Després, cada dia, un professor de lletres i un de ciències explicaven el que ells n'havien interpretat. Però fou ell, arborat com un visionari, el qui assenyala la pauta que s'havia de seguir: era l'únic que tenia la visió clara i exacta d'allò que entre tots havia d'ésser realitzat.

Feia uns quants mesos que havia estat

nomenat membre de la ponència de l'ensenyament secundari del Consell de Cultura de la Generalitat. Com sempre, hi treballà de valent, ple d'entusiasme. No havia cercat el lloc, que més aviat li creà preocupacions i absurdes suspicàcies, però un cop nomenat s'hi va donar de ple, «com si li anés la vida». Ningú no pot discutir que, de fet, la reforma del segon ensenyament de la Generalitat es va deure a Josep Estalella.

Com fou enfocat l'estudi de la geografia a l'Institut-Escola? Lluís Solé i Sabarís, que hi fou el professor de geografia, n'explica algunes característiques:⁵

«Pla cíclic, supressió del sistema memorístic basat en el discurs del professor, substitució de l'actitud passiva de l'alumne enfront de l'explicació del professor per una classe activa basada en el treball col·lectiu dels alumnes organitzats en equips i segons centres d'interès, (...) didàctica basada en el mètode deductiu, recolzat en les experiències i observacions dels mateixos alumnes, (...) convivència dels professors amb els alumnes fora de la classe, participant en llurs jocs, festes escolars, visites, excursions, etc. (...) en poques paraules, tota una pedagogia basada en la valoració dels factors formatius per damunt dels estrictament didàctics i sobretot dels informatius.»

En un altre indret,⁶ Solé i Sabarís mateix diu:

«Si en ensenyar la geografia hem de fugir de l'encarcament memorístic, de les estadístiques enutjoses i de les descripcions inorgàniques propis d'una geografia arcaica, cal cercar instruments de treball que redueixin a límits adequats l'explicació del professor i la substitueixin en part pel treball d'investigació del deixeble.»⁷

Vist tot el que s'ha exposat fins ara, hom pot comprendre fàcilment que el paper donat a la geografia en la reforma del segon ensenyament portada a terme per l'Institut-Escola fos considerable,⁸ i que, sense cap esforç, s'hi assolís la més estreta relació i fructífera col·laboració amb tot el conjunt de les altres disciplines:⁹ la història, les ciències naturals, la física, la història de l'art, la meteorologia, les ciències socials, la geologia, etc.

Com és natural, les experiències de l'Institut-Escola foren valorades degudament en les converses que tingueren lloc, els anys trenta, al Laboratori de Pedagogia de

la Universitat Autònoma de Barcelona, i fins i tot en les reunions del govern de la Generalitat.¹⁰

També a les revistes especialitzades i en les de més àmplia difusió, a la premsa diària,¹¹ en converses radiofòniques i en conferències diverses i congressos, aquelles experiències foren debatudes, sospesades, moltes vegades combatudes, i analitzades, sempre amb gran detall i interès. A poc a poc anaren penetrant la pràctica docent dels instituts, fins dels d'orientació pedagògica i ideològica més allunyada; fins i tot, en els moments posteriors al 1939, quan, un cop oficialment acabada l'obra de l'Institut-Escola, unes circumstàncies tan adverses semblava que no havien de permetre la supervivència de cap dels seus ensenyaments.

En canvi, hom pot afirmar, sense por d'ésser titllat d'exagerat, que Alexandre Galí tingué raó quan afirmà que l'obra de l'Institut-Escola «en els anys de la pedagogia catalana i de la història de Catalunya no morirà mai més».

En el camp concret de la geografia, per exemple, tot l'esperit renovador experimentat els darrers anys en la docència en tots els graus, tant en les normes pedagògiques com en la pràctica docent, malgrat l'estretor de les guies oficials fixades i imposades, procedeix del que s'havia assajat a l'Institut-Escola.

És per això que es deia al començament d'aquest article que en una història del pensament geogràfic a Catalunya no poden mancar tampoc unes pàgines dedicades al doctor Josep Estalella i a les noves orientacions i als nous mètodes sorgits del seu Institut-Escola. Per a poder valorar exactament la seva empremta en el pensament i en la pràctica geogràfica a Catalunya, caldrà, doncs, cercar la documentació de l'època i consultar, a més, l'obra particular dels professors que foren responsables de les assignatures més properes a la geografia. No es podran oblidar, doncs, a més del nom del doctor Estalella, els de Lluís Solé i Sabarís, d'Àngels Ferrer, de Rafael Candel i Vila.

NOTES

1. CASASSAS I SIMÓ, LL.: Notes per a l'estudi del pensament geogràfic a Catalunya, *Homenaje a M.^a de los Angeles Ferrer Sensat*, INEM Infanta Isabel de Aragón, Barcelona 1974, pp. 118 a 124.
2. SOLÉ I SABARÍS, LL.: L'ensenyament de les Ciències Naturals a Catalunya mig segle enrera, *Homenaje a M.^a de los Angeles Ferrer Sensat*, INEM Infanta Isabel de Aragón, Barcelona 1974, pp. 69 a 99.
3. Vegeu també SERRA MOLINS, F.: *El meu treball de vacances. Coneixement de la localitat en tots els seus caires: físic, humà, economia. Història*, Barcelona 1934.
4. Vegeu els seus articles i les seves notes, entre d'altres, a «Cultura Popular», «Anales de la Sociedad Española de Física y Química», «Boletín de la Sociedad Astronómica de Barcelona», «Butlletí de la Societat Catalana d'Història Natural», «Boletín de la Sociedad Española Protectora de las Ciencias», «Revista de la Real Academia de Ciencias», «Revista de Segunda Enseñanza», etc.
5. SOLÉ I SABARÍS, LL.: Vid. L'ensenyament de les Ciències Naturals a Catalunya, a *Homenaje a M.^a de los Angeles Ferrer...*
6. SOLÉ I SABARÍS, LL.: Atlas escolars i lectures cartogràfiques, a *Institut-Escola*, Revista de l'Institut-Escola, any III, número 17, Barcelona, maig del 1934.
7. Al «Butlletí» de l'Institut-Escola, n.º 16, Josep Estalella diu: «El millor consell que podríem donar als joves professors (...) és que fugin, com d'escaldar-se, de la classe centrada al voltant d'un discurs. Pensin que el discurs és una forma de convenciment, és una arma de polèmica, però no és pas un instrument de treball. Pensin sempre que la classe ha d'ésser un obrador, i no una sala d'audicions; pensin en el grotesc d'un taller de fusteria on el mestre discursejés als aprenents. D'altra part cal evitar deixar-se seduir per la preferència que el noi atorga al professor que discurseja. És una preferència malsana, d'arrels idèntiques a les de l'atracció que exerceix sobre les masses el prestidigitador de carrer. Cal saber dominar aquesta tendència verbalista i fer consistir essencialment la classe en les tasques dels escolars. La intervenció del professor ha d'ésser sempre moderada, silenciosa i oportuna. El coneixement ha de néixer en el noi, i no ha pas d'aplicar-se-li».
8. Vegeu d'ESTALELLA, Josep, «Butlletí» de l'Institut-Escola, número 8, pàgina 4, l'article *Problemes de Geografia*.
9. Aquesta col·laboració, en el camp del segon ensenyament, ja havia estat assajada a l'Escola de Mestres de Bardina, on s'encarregava de la geografia dels cursos superiors en Rosend Serra i Pagès, que a la seva afecció «oficial» per la geografia unia una innegable capacitat i interès per les qüestions etnològiques i històriques.
10. Ventura Gassol, conseller de Cultura de la Generalitat, va escriure: «Creieu que tant l'Honorable senyor president com tot el Consell de la Generalitat segueixen de vora la vostra obra i aspira només a complaure tots els vostres afanys».
11. Vegeu, especialment, articles apareguts a «Magisteri Català» (novembre 1932), «Diari de Tarragona» (5-III-33), «Dia Gráfico» (5-III-33), «La Vanguardia» (13-IV-33), «L'opinió» (16-VI-33), «Revista de psicologia i pedagogia» (número 8, de 1935), «Butlletí dels mestres» (diversos números, especialment el darrer, de gener del 1939), etc.